

Jan-Olav Henriksen:

Teksten som møte mellom fortid og nåtid

Å lese tekst kan gjøres på mange måter. Det gjelder også bibeltekster. Og det å lese og tolke tekst åpner for å involvere seg med teksten på mange forskjellige måter. I denne artikkelen skal jeg peke på noen grunnleggende faktorer som har vært av viktighet, og som fremdeles er det, når det gjelder å nærme seg en teologisk hermeneutikk.

Et grunnleggende poeng er at tolkning av bibeltekster og virkelighetstolkning ikke kan isoleres helt fra hverandre. Det skyldes at tolkningen med nødvendighet involverer elementer som vi finner i tolkens kulturelle omgivelser og samtid. Å lese tekst er derfor ikke bare å la fortiden komme til orde, men også å anvende de ressurser som finnes i ens egen samtid for å forstå teksten bedre. Hermeneutikk er dermed ikke bare et spørsmål om metoder for tolkning av tekst. Det er like mye snakk om å gjøre seg bevisst om hva slags kulturell og teologisk sammenheng teksttolkningen fungerer i. Hermeneutikkens oppgave er derfor nært knyttet til forståelsen av tekstens budskap, og i hvilken grad man oppfatter dette budskapet som meningsfullt og gyldig for oss i dag.

Teksten mellom restaurasjon og reduksjon

Paul Ricoeur mener at hermeneutikken kan deles i to hovedtyper. Den kan være enten *restaurerende* eller *reducerende*. Som restaurerende har den som oppgave å (gjen)opprette og formidle tradisjoner og verdier, og tradere rådende strukturer. Denne definisjonen passer godt på mye av det som foregår i kirkelig skriftutleggelse. En annen måte å angripe den hermeneutiske oppgaven på er å gi den en reducerende karakter. Da forsøker man

eksempelvis å kritisere tradisjoner, endre verdier og gjennomskue hva som er de egentlige forhold, forhold som i teksten blir tilslørt. Denne strategien har særlig vært brukt i forbindelse med *religionskritisk* lesning av bibelske tekster. Vi finner dette også representert i mye av såkalt *mistankehermeneutikk*, der man lese tekster ut fra antagelsen om at den har et skjult budskap. Dette budskapet, som på en eller annen måte virker undertrykkende, må bringes frem i dagen for å oppnå frigjøring. En kan med en viss grunn si at man i dag har en slik mistankehermeneutisk tilnærming til teologiske tradisjoner på to nivåer: *Enten* ved direkte å kritisere tekstene (for eksempel slik feministisk teologi kan kritisere tekstene for å være uttrykk for en patriarkalsk virkelighetsforståelse og samfunnsstruktur) *eller* ved å kritisere bestemte former for tekstlesning og tekstanvendelse som har legitimert undertrykkende sosiale strukturer. I det siste tilfellet har man da gjerne en mer positiv oppfatning av tekstens frigjørende potensiale, og muligheten for å etablere en annen og mer positiv lesning av teksten som kan skape en alternativ tradisjon.

Beskrivelsen av fortolkningen som en virksomhet med restaurerende sikte, passer på det meste av den før-moderne bibeltolkning. Både i Urkirken og et stykke inn i middelalderen var de bibelske tekstene – først GT, siden også NT – det selvsagte utgangspunktet for hvordan tolken forstod seg selv og sin plass i verden. Vi kan godt si at hermeneutikken skulle bidra til å *plassere tolken i den verden som teksten beskrev*. Teksten beskrev en sammenheng som den enkelte troende kunne plassere seg selv og hele sitt liv i. De ulike former

for lesning av teksten skapte basis for en sammenhengende livstolkning, som bidro til å gi den troende identitet og sammenhengende livsorientering.

Likevel vil det være feilaktig å si at hermeneutikkens oppgave bare er å plassere tolken i tekstens verden. Vi kan godt oppfatte dette som noe av målsettingen for hermeneutikk – også deler av moderne positiv bibeltolkning. Men før en tolk eller leser kan si at «tekstens verden er min verden», må det også ryddes vekk bestemte *hindre* som stenger for en slik identifikasjon. Slike hindre har tolken stått overfor gjennom hele teksttolkningens historie. Hermeneutikk har alltid som del av sin oppgave å gjøre *det fremmede* fortrolig og kjent (forstått). Det fremmede må overvinnnes, enten det skjer ved innlevelse i forfatterens ståsted (Schleiermacher), eksistensial interpretasjon som overvinner fremmedgjørende mytologiske forestillinger (Bultmann), ikke-religiøs fortolkning av religiøse begreper (Bonhoeffer) eller sammensmelting av tekstens og vår meningshorisont (Gadamer). I urkirken var det fremmede det som virket forstyrrende på tekstforståelsens integrerende målsetting, forholdet til loven og til GT, mens det for eksempel for Bultmann var alle former for historisk forvissning som kunne gi mennesker falsk støtte i møtet med evangeliets tiltale.

En refleksjon over hindre som gjør teksten fremmed og vanskelig å integrere som en fortrolig del av vårt forståelsesunivers, viser at de er like tidsbestemte som den øvrige del av den hermeneutiske virksomhet. Det betyr kort og godt at det som hindrer mennesker i å identifisere seg med tekstens verden, ikke bare er tekstens egen *mening*, men like mye den *betydning* teksten får i møtet med tolkens kultursammenheng og tidsepoke.

Et eksempel på dette i vår tid er spørsmålet om kvinners rett til å inneha prestestilling. Mange leser ulike bibelsteder som en avvisning av denne muligheten. Tekstens mening er klar, sier de. Selv tilhengere av kvinnelige prester kan være enig i det. Men det forhindrer

likevel ikke at disse tekstene kan ha en annen *betydning* i vår tid enn de hadde for snart 2000 år siden. Å nekte kvinner rett til prestembedet ville bety at man så bort fra den moderne kulturs uttalte likestilling mellom mann og kvinne, en likestilling som kristent sett er begrunnet i at evangeliet gjelder alle mennesker, på lik linje. At teksten får denne betydning i vår tid, skyldes at den kontekst som den teksten virker i, er en annen. Konteksten er med på å gi teksten endret betydning. Dette kan hindre synet for hva som er vesentlig i budskapet.

Med andre ord er tekstens *betydning* ikke noen entydig størrelse. Deler av teksten kan tvert imot være en hindring og en sperre for hovedbudskapet i den. I vår tid er man blitt seg bevisst at hermeneutikkens oppgave ikke bare er å få frem tekstens historiske mening, men også dens aktuelle betydning. Som vi skal komme litt mer inn på nedenfor, er det likevel ikke så lett å skille disse to sjiktene i tolkningen helt fra hverandre.

I en pluralistisk situasjon som vår, er det ikke lenger slik at tolken umiddelbart blir satt inn i en bestemt fortelling som er kjent og virker identitetsdannende med en gang. Han eller hun utfordres mer og mer til selv å *skape* seg den fortelling som kan være gyldig for ham eller henne. Tolken befinner seg mellom fortellingene og måtene å forstå teksten på. Hermeneutikken må derfor også mer og mer tenke igjennom hvilke *subjektive* og personlige forutsetninger (fordommer) som ligger til grunn for tolkens oppfatninger av hva som er «den beste lesning», siden denne ikke lenger er en gitt størrelse. Dette gjør at hermeneutikk ikke kan sies å være ensbetydende med tekstutleggelse. Hermeneutikken må like mye dreie seg om å identifisere og tematisere de forutsetninger som ligger til grunn for den måten man forteller en bestemt historie på.

Om historisk-kritisk bibelfortolkning

Det avgjørende skillet i hermeneutikkens historie er å finne i etableringen av en historisk-kritisk metode for lesning av tekster. En slik

metode plasserer tolken «utenfor» teksten og dens beskrivelse av virkeligheten. Derfor står vi her overfor en lese måte man kan hevde at gir mulighet for å forholde seg mer «objektivt» til teksten, dens mening og dens betydning. Hovedpoenget er å forankre teksten i en fortidig virkelighet. Ernst Troeltsch gir på en treffende måte uttrykk for dette når han stiller opp en dogmatisk mot en historisk metode i teologien: Dersom teologien i det hele tatt skal kunne være vitenskap, må den frigjøre seg fra enhver tendens til å plassere tolken i teksten. Den historiske lesning av en tekst er den korrekte og eneste legitime, i følge denne oppfatning. Dette betyr at den nye normerende instans for tekstlesning, er den historisk-kritisk etablerte mening.

I vår tid er imidlertid, som antydning ovenfor, skillet mellom tolkens ståsted i og utenfor teksten blitt mindre tydelig. Det er flere grunner til det. For det første har man ikke lenger så sterke meninger om objektivitetens mulighet som man hadde i historismens positivistiske periode. En vesentlig aktør når det gjelder å problematisere dette har vært Hans-Georg Gadamer. Men også ulike typer av mistankehermeneutisk tilnærming til tekst (og ikke minst til tekstens tolk!) har vist at en absolutt nøytral stilling i forhold til teksten og dens innhold vanskelig lar seg etablere som noe annet enn et ideal å strebe etter, – et ideal som neppe helt kan virkeliggjøres.

Det som imidlertid i vår tid særlig problematiserer den historisk-kritiske lese måte som den eneste gyldige lese måte, er at den på ingen måte klarer å fange inn *leserperspektivet* på teksten. Teksten kan ha helt andre meninger og betydninger for leseren enn dem som umiddelbart kan avdekkes ved forsøk på nøyaktig kartlegging av tekstens såkalte historiske mening. Kort sagt kan en historisk-kritisk lesning, dersom den får råde grunnen alene, tildekke tekstenes *flertydighet og mulighet for å kommunisere med leseren på ulike nivåer*. Dette betyr at man ikke kommer til rette med det forhold at leseren i

sin tolkning både blir bestemt av andre faktorer enn dem som historisk-kritisk-arbeid kan avdekke, og selv identifiserer deler av tekstens mening ut fra forutsetninger som er fremmede for historisk-kritisk tilnærming.

Et eksempel på hvordan tekstens aktuelle betydning ikke kan fanges helt av en ren historisk-kritisk tilnærming, finner vi i frigjøringshermeneutikken. Den viser oss at tekstens virkning går langt ut over det å formidle informasjon om historiske hendelser og fortidige menneskers religiøse oppfatninger. Sett fra et leserperspektiv vil tekstene også kunne gi ny innsikt i mulighetene for endring av politiske strukturer ved at de synliggjør at disse strukturene er mot Guds vilje. Tekstene kan også gi inspirasjon og håp i møtet med utfordringer i hverdagen, og gi mennesker en verdighet som ikke blir synlig eller bekreftet gjennom de konkrete forhold de lever under. Den historisk-kritiske metode kan derfor med fordel bli supplert med andre tilnærminger til teksten. Slike, alternative tilnærminger vil ikke uten videre bare gi utkast til å forstå tekstens mening og betydning som er identiske med den «bokstavelige» mening.

Lesningen av en tekst er altså ikke en «nøytral» og uanfektet virksomhet. Teksten forutsetter at tolken er aktiv og investerer noe i den – bare da kan det være tale om at den får mening. Det er ikke bare slik at teksten bringer noe til tolken. Tolken må også bringe med seg sine egne koder og kulturelle betingelser for å kunne lese tekstens tegn som en meningsfull og sammenhengende meddelelse om noe. Tradisjonelt har dette skjedd ved at kirken har lest Bibelen som fortellingen om Guds virke til frelse i historien, med Jesus Kristus som midtpunkt. Til å rekonstruere en oppfatning av tekstens historiske mening (som for øvrig aldri kan bli mer enn en rekonstruksjon blant flere mulige), hører også at man medbringer en egen konstruksjon av sin virkelighetsoppfatning, og spiller denne ut mot eller prøver den på teksten.

Fire grunnbetingelser for teologisk hermeneutikk

Et spørsmål som reiser seg med stor tyngde i møtet med det moderne mangfold i hermeneutisk virksomhet, er dette: Finnes det ingen tolkning som er «rett»? Til dette spørsmålet om normativitet vil mange av dem som arbeider med teksttolkning si at det finnes gode og mindre gode fortolkninger av tekst, og derfor også gode og mindre gode fortolkningsmetoder. For å avgjøre om en tolkning kan fungere godt, må en imidlertid ikke bare være kritisk til metoden og til de forutsetningene en bringer med seg fra til den fra sin egen samtid, men en må også reflektere over hva slags *genre* teksten tilhører.

Bibeltekster tilhører en genre som ikke kan sies å være enten ren historiefortelling, og like lite ren fiksjon. Mange tekster i Bibelen har en eller annen form for historisk basis, men er samtidig uttrykk for en lang overleveringshistorie, der tradisjonens refleksjon over hendelsene og deres betydning er med på å prege tekstenes endelige utforming. I denne refleksjonen er naturligvis også mytologisk stoff blitt overtatt og bearbeidet med sikte på å få frem bestemte poeng. Å lese bibeltekstene ut fra våre kategorier «historisk referat» og «fiksjon» er derfor lite sakssvarende.

Den historiske mening med en hendelse finner først sin betydning der den sees innenfor en omfattende historisk og kulturell kontekst. For å rekonstruere tekstens mening og historiske bakgrunn, må vi også danne oss et bilde av hva som utgjør denne sammenheng. Bare dersom vi ser teksten innenfor en slik omfattende sammenheng, kan et alvorlig og saklig arbeid med alle de sider ved teksten som vi i det hele tatt kan komme over, etter hvert bidra til å «stabilisere» dens mening. Men det betyr ikke at vi til slutt vil være ferdig med arbeidet en gang for alle. Etter hvert som historien går fremover, vil nye sammenhenger kunne sette teksten i et annet lys.

Ut fra dette kan vi stille opp den første grunnleggende forutsetning for normativt orientert arbeid med tekster:

1. Tekstens mening og betydning fremkommer ved en rekonstruksjon av dens historiske opprinnelse og en konstruksjon av dens universalhistoriske kontekst.

For å forstå sin forståelse av teksten, må tolken altså forstå både sin samtid (ved å utarbeide en forståelse av den) og tekstens opprinnelige, historiske samtid (ved å rekonstruere den). Disse to tingene kan naturligvis ikke skje helt isolert fra hverandre. Dette er likevel forholdsvis formale bestemmelser, som ikke på noen måte er tilstrekkelige til at vi kan si at arbeidet med teksten dermed er gjort. Vi har nemlig ennå ikke vært inne på spørsmålet om *tekstens sannhet*. Tekster kan nemlig ha både mening og betydning uten at de i streng forstand trenger å være sanne.

Etter vår mening er det imidlertid umulig å stille sannhetsspørsmålet uten å arbeide med å finne ut *hva som er tekstens sak*. Tekstens sak kan være en historisk person, eller den kan være bestemte ting som har med menneskets situasjon i verden å gjøre, eller begge deler. Også en tekst som er ren fiksjon, kan si noe sant om det å være menneske (f.eks. vil filmen om Menig Ryan, som handler om invasjonen i Normandie, ha betydelig sannhetsverdi, selv om den mangler forankring i historiske personer. Tilsvarende vil gjelde bestemte bibeltekster).

En teksts sannhet er knyttet sammen med dens universalhistoriske betydning: Der teksten avdekker elementer som er felles for alle mennesker, har den elementer av sannhet i seg. Muligheten for å avdekke dette er imidlertid ikke knyttet til det historiske arbeid alene. Derfor kan heller ikke hermeneutisk arbeid i teologisk sammenheng bare knyttes til de eksegetiske disipliner. Dypest sett er hermeneutikk med normativt sikte et systematisk-teologisk fag.

2. Identifikasjonen av tekstens sak er en forutsetning for å komme nærmere hva som er tekstens sannhetsinnhold og allmenne betydning.

Dersom man arbeider ut fra den forutsetning at teksten har en sak som lar seg identifisere, og at denne saken kan ha en betydning innenfor den aktuelle konstruksjon av en universalhistorisk sammenheng, er man allerede kommet et godt stykke på vei mot en normativ hermeneutikk. Dette betyr likevel ikke – for å presisere det – at tekstens sannhet og rette tolkning er noe som kan være gitt en gang for alle. Muligheten for en endegyldig fastlegging av tekstens sannhet finnes ikke.

Dette innebærer igjen at arbeidet med teksten må foregå ved at vi prøver våre fordommer om dens sak: Vi må være innforstått med saken og ha reflektert over den for å komme til rette med den. Til hjelp i refleksjonen har vi historiske metoder og hjelpemidler. I tillegg er kjennskap til og refleksjon over tekstens *virkningshistorie* en viktig faktor når det gjelder å identifisere saken, og bli innforlivet med den.

Dette innebærer at tolken også er nødt til å reflektere over sine egne forutsetninger. Nyere hermeneutikk legger vekt på at den måten man under lesningen fornemmer tekstens innhold på, er svært avhengig av de emosjonelle og kognitive disposisjoner man har. Med andre ord er åpenheten for teksten betinget av leserens innstilling. Det er viktig å understreke at dette er faktorer som det ikke går an å eliminere. Mot en rendyrket mistankehermeneutisk tilnærming til teksten vil vi hevde at teksten må leses med en form for åpenhet som i utgangspunktet er preget av *kritisk sympati*. Denne kritiske sympati er sannsynligvis en forutsetning for at man skal kunne identifisere tekstens sak på det kommunikative nivå der den primært vil tale til oss. At man så i tillegg kan supplere med mistankehermeneutiske og andre synsmåter, er likevel ikke utelukket. Slik supplering er særlig aktuelt der det ikke synes mulig umiddelbart å forene tekstens primære kommunikasjonsinnhold med innholdet i vår samtidige konstruksjon av den universalhistoriske sammenheng.

3. *Kritisk sympati med tekstens sak er en forutsetning for å innholdsbestemme dens primære kommunikasjonsnivå.*

Kritisk sympati med tekstens sak trenger ikke å innebære at man deler tekstforfatterens tro på det han eller hun sier. Men man må være villig til å akseptere tekstforfatterens tro som en *hypotetisk mulighet* blant andre muligheter. Å være åpen for tekstforfatterens synspunkt er fundamentalt for all hermeneutikk. Gadamer uttrykker dette slik: «Muligheten for at den andre har rett, er hermeneutikkens sjel» (Grondin 1991:160). Det er det hypotesen om forfatterens tro skal sikre.

Dette gir anledning til å kommentere et forhold som er relevant både for forståelsen av bibelske tekster spesielt og for tolkning av tekst mer generelt: Universalhistorien, som gir teksten dens mening og betydning, kan ikke bare forstås som virket av handlende subjekter. Det skyldes at den overskrider de enkelte handlingssubjekters muligheter for å danne sammenheng og mening i historieforløpet. Dette er formulert teologisk i den fjerde forutsetningen:

4. *Historien må også forstås hypotetisk som Guds virkefelt, og ikke bare som plass for og resultat av menneskets handlinger.*

Så lenge man fastholder denne historieforståelsen som en hypotetisk mulighet, har også den som ikke deler tekstforfatterens tro, mulighet for å forholde seg både kritisk og sympatisk til tekstens sak. Kritisk sympati utelukker ikke, men inkluderer sakkritikk av teksten. Med kritisk sympati kan man forholde seg kritisk til tekstens saklige momenter på en slik måte at det skjer en utvikling av tekstens eget saklige innhold. I motsatt fall kritiserer man den ut fra elementer og fordommer som er fremmede for tekstens egen livsverden, noe som kan, men ikke alltid trenger å føre til at noe av tekstens budskap går tapt for oss. Men i det øyeblikk sakkritikken bestemmes av utelukkende av teksteksterne faktorer, foregår det

ikke lenger utlegning og forståelse av teksten med sikte på å forstå den bedre. Da blir teksten bare en projeksjonsvegg man bruker for å få frem oppfatninger som en selv står i motsetning til. Sakkritikk må derfor sikte mot å få frem tekstens sak bedre, ut fra en overordnet forståelse av hva som er dens egentlige saklige innhold. Dette er kanskje det vanskeligste og mest påtrengende hermeneutiske problem i nytiden. Det henger sammen med at forholdet mellom hermeneutikk og virkelighetsforståelse blir mer spenningsfullt enn tidligere. Denne spenningen tvinger frem en universalhermeneutikk der teksten ikke kan bestemme hele virkelighetsforståelsen, men der virkelighetsforståelsen også er med på å bestemme og avkode teksten for å få frem dens mening og betydning. En *integrasjon* av tekstens virkelighetsforståelse og vår virkelighetsforståelse kan bare skje der de hermeneutiske reglene som er satt opp ovenfor, tas på alvor og tolken har en åpen universalhistorisk ramme som han eller hun ser tekstens tegn i forhold til.

Avslutning

Å arbeide med hermeneutikk er dypest sett viktig fordi det kan lære oss å bli bevisste om forutsetningene for vår egen livstydning. Hermeneutisk virksomhet bidrar til å klarlegge betingelsene for vår egen identitet, og hvilke forståelsesformer som påvirker utviklingen av den. Å se hvordan man har tolket tekst i andre faser av historien, kan også gi

en kontrastvirkning som gir oss bedre forståelse av våre egne former for teksttolkning. Studiet av hermeneutikk kan hjelpe oss til å forstå oss selv i historien, forstå vår egen forståelse av historien bedre og forstå vår egen forståelse av historien som historisk betinget. Hermeneutikk handler om å se vår livstydning og oss selv i en historisk sammenheng. Gjør vi det, kan vi bedre grunnge den livstolkningen vi har, og få en bedre forståelse av oss selv – og av historien.

Litteratur til videre lesning:

- Blennberger, Erik: *Bibelsyn: Tillkomst, Tolkning & Giltighet*. Lund 1997.
Gadamer, Hans-Georg: *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen 1975.
Grondin, Jean: *Einführung in die philosophische Hermeneutik*. Darmstadt 1991.
Henriksen, Jan-Olav (red.): *Tegn, tekst og tolk. Teologisk hermeneutikk i fortid og nåtid*. Oslo 1994.
Jeanrond, Werner: *Theological Hermeneutics. Development and Significance*. London 1991.

Jan-Olav Henriksen, professor i systematisk teologi ved Menighetsfakultetet P.b. 5144, Majorstua 0302 Oslo